KASB ETIKASI FALSAFIY REFLEKSIYA OBYEKTI SIFATIDA: TARIXIY GENEZIS, KATEGORIAL TIZIM VA ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYA

Yazdanov Zikrillo Shukrulloyevich
Norboyeva Mashhura Orifjonovna
Samarqand davlat pedagogika instituti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23386902

Annotatsiya. Maqolada kasb etikasi amaliy axloq qoidalari to‘plami sifatida emas, balki falsafiy refleksiya obyekti sifatida tadqiq etiladi. Muallif kasbiy axloqning mohiyatini umumiy axloqiy tamoyillarning ijtimoiy mehnat taqsimoti sharoitida konkretlashuvi deb talqin qiladi va bu jarayonning ichki ziddiyatlarini ochib beradi. Kasbiy me’yorlarning tarixiy shakllanishi Sharq pandnoma an’anasi (Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Abdulla Avloniy) va G‘arb etiket hamda kasbiy “chaqiriq” g‘oyasi qiyosida tahlil qilinadi. Burch, mas’uliyat, vijdon va or-nomus kategoriyalari tashqi talabning ichki e’tiqodga aylanish jarayonining bosqichlari sifatida talqin etiladi. Kasbiy muloqotning kommunikativ-axloqiy mohiyati, ijodiy erkinlik va me’yor o‘rtasidagi dialektika, XXI asrdagi qadriyatlar transformatsiyasi hamda korrupsiyaning axloqiy-antropologik ildizlari xususida muallif mulohazalari bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: kasb etikasi, falsafiy refleksiya, kasbiy burch, mas’uliyat, vijdon, or-nomus, pandnoma an’anasi, kommunikativ etika, kreativlik, qadriyatlar transformatsiyasi, korrupsiya.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА КАК ОБЪЕКТ ФИЛОСОФСКОЙ РЕФЛЕКСИИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ГЕНЕЗИС, КАТЕГОРИАЛЬНАЯ СИСТЕМА И СОВРЕМЕННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ

Аннотация. В статье профессиональная этика исследуется не как свод прикладных правил поведения, а как объект философской рефлексии. Автор трактует сущность профессиональной морали как конкретизацию общих нравственных принципов в условиях общественного разделения труда и раскрывает внутренние противоречия этого процесса. Историческое становление профессиональных норм анализируется в сопоставлении восточной традиции пандномэ (Кайковус, Юсуф Хас Хаджиб, Хусейн Воиз Кашифи, Абдулла Авлони) с западной традицией этикета и идеей профессионального «призвания». Категории долга, ответственности, совести и чести интерпретируются как ступени превращения внешнего требования во внутреннее убеждение. Излагаются авторские соображения о коммуникативно-нравственной природе профессионального общения, диалектике творческой свободы и нормы, трансформации ценностей в XXI веке и нравственно-антропологических корнях коррупции.

Ключевые слова: профессиональная этика, философская рефлексия, профессиональный долг, ответственность, совесть, честь, традиция пандномэ, коммуникативная этика, креативность, трансформация ценностей, коррупция.

PROFESSIONAL ETHICS AS AN OBJECT OF PHILOSOPHICAL REFLECTION: HISTORICAL GENESIS, CATEGORIAL SYSTEM AND CONTEMPORARY TRANSFORMATION

Abstract. The article examines professional ethics not as a set of applied rules of conduct but as an object of philosophical reflection. The author interprets professional morality as the concretization of general moral principles under the social division of labor and reveals the internal contradictions of this process. The historical formation of professional norms is analyzed by comparing the Eastern tradition of pandnama (Kaykavus, Yusuf Khass Hajib, Husayn Vaiz Kashifi, Abdulla Avloni) with the Western tradition of etiquette and the idea of professional "calling". The categories of duty, responsibility, conscience and honor are interpreted as stages in the transformation of an external requirement into inner conviction. The author offers reflections on the communicative and moral nature of professional interaction, the dialectic of creative freedom and norm, the transformation of values in the 21st century, and the moral-anthropological roots of corruption.

Keywords: professional ethics, philosophical reflection, professional duty, responsibility, conscience, honor, pandnama tradition, communicative ethics, creativity, transformation of values, corruption.

Kasb etikasi haqida so‘z ketganda, odatda, ko‘z oldimizga shifokor qasamyodi, pedagog odobi yoki davlat xizmatchisining axloq kodeksi keladi. Bunday tasavvur o‘z-o‘zicha noto‘g‘ri emas, lekin u masalaning faqat sirtqi qatlamini qamrab oladi. Kodeks – bu axloqning qotib qolgan, yozma shaklga keltirilgan natijasi. Ammo uning ortida turgan savollar ancha chuqurroq: nima uchun bir kasb egasidan boshqa odamlarga qaraganda ko‘proq axloqiy talab qilinadi? Kasbiy burch qayerdan kelib chiqadi – jamiyat talabidanmi yoki insonning o‘z tabiatidanmi? Me’yorga qat’iy amal qilish bilan ijodiy erkinlik o‘rtasidagi ziddiyat qanday hal etiladi? Bu savollar allaqachon amaliy etika chegarasidan chiqib, falsafiy refleksiya maydoniga o‘tadi.

Inson voyaga yetib, muayyan kasbni egallagach, uning axloqiy hayotining salmoqli qismi kasbiy faoliyat doirasida kechadi. U bir tomondan hamkasblar davrasida, ikkinchi tomondan esa kasb taqozosiga ko‘ra turli toifadagi odamlar bilan muntazam munosabatga kirishadi. Jamiyatda shunday kasb egalari borki, ko‘pchilikning hayoti, sog‘lig‘i, huquqiy himoyasi, farzandlarining ma’naviy kamoloti bevosita ularning vijdoni va halolligiga bog‘liq. Bunday kasblarda axloqiy nuqson shaxsiy xato bo‘lib qolmaydi – u ijtimoiy ishonchning yemirilishiga olib keladi. Bizningcha, kasb etikasining falsafiy ahamiyati ham aynan shu nuqtada – individual xulq bilan ijtimoiy ishonch o‘rtasidagi bog‘liqlikda yaqqol ko‘rinadi.

Mavzuning bugungi dolzarbligi alohida izoh talab qiladi. XXI asrda globallashuv, urbanizatsiya va raqamli iqtisodiyot mehnat munosabatlarining o‘zini o‘zgartirmoqda. Pragmatizm va individualizmning kuchayishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning to‘qnashuvi, sun’iy intellekt, bioetika, axborot xavfsizligi kabi mutlaqo yangi kasbiy-axloqiy muammolarning paydo bo‘lishi an’anaviy tushunchalarni qayta anglashni taqozo etmoqda. Bunday sharoitda kasb etikasini faqat qoidalar ro‘yxati sifatida o‘qitish yetarli emas; uning falsafiy asoslarini ochib bermasdan turib, yangi vaziyatlarda to‘g‘ri axloqiy tanlov qilishga qodir mutaxassisni tarbiyalash qiyin.

Ushbu maqolaning maqsadi – kasb etikasini falsafiy refleksiya obyekti sifatida ko‘rib chiqish, uning tarixiy shakllanish mantig‘ini, kategorial tizimining ichki tuzilishini va zamonaviy transformatsiya yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat.

Kasbiy axloq masalasi falsafa tarixida turlicha yondashuvlar asosida talqin qilingan. Aristotel “Nikomax axloqi”da har bir faoliyatning o‘z maqsadi va o‘z “yaxshiligi” borligini ta’kidlab, fazilatni ikki chekka holat o‘rtasidagi o‘rtalik sifatida ta’riflagan edi.[3] Bu g‘oya keyinchalik kasbiy fazilat tushunchasining nazariy poydevoriga aylandi. Sharq falsafasida Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” risolasida jamiyat a’zolarining har biri o‘z qobiliyatiga mos ishni bajarishi va bu orqali umumiy saodatga xizmat qilishi lozimligini asoslagan. Bunda kasb shaxsiy tirikchilik vositasidan ko‘ra kengroq – ijtimoiy uyg‘unlikning sharti sifatida qaraladi.

Kasb etikasini ko‘pincha jamiyatda qabul qilingan axloq qoidalarining kishilar ixtisosligiga nisbatan tatbiq etilishi deb ta’riflashadi. Bu ta’rif to‘g‘ri, ammo uning ichida muhim bir ziddiyat yashiringan. Agar kasbiy axloq umumiy axloqning oddiy “tatbiqi” bo‘lsa, unda alohida kasbiy etikaga ehtiyoj ham bo‘lmas edi – halol inson har qanday kasbda ham halol bo‘lishi kifoya qilardi. Holbuki, hayot boshqacha manzarani ko‘rsatadi: kundalik hayotda yaxshi inson bo‘lgan kishi kasbiy vaziyatda axloqiy jihatdan noto‘g‘ri qaror qabul qilishi mumkin. Masalan, bemorga uning og‘ir tashxisini qanday yetkazish yoki tergov sirini qay darajada saqlash kabi savollarga umumiy axloq tayyor javob bermaydi.

Bizningcha, kasb etikasining mohiyati umumiy axloqiy tamoyillarning muayyan faoliyat sharoitida qayta mazmun kasb etishida, ya’ni konkretlashuvidadir. Halollik, adolat, insonparvarlik, inson qadr-qimmatini hurmat qilish umumiylikni tashkil etadi. Shifokordagi “zarar yetkazmaslik”, pedagogdagi tarbiyaviy namuna bo‘lish, sudyadagi xolislik esa xususiylik shaklidir. Ammo bu xususiylik umumiylikdan uzilib qolsa, kasbiy etika korporativ manfaatlarni himoya qiluvchi “guruh axloqi”ga aylanib qolish xavfi tug‘iladi. Hamkasbining xatosini yashirish “kasbiy birdamlik” niqobi ostida oqlanadigan holatlar shundan dalolat beradi. Demak, kasb etikasi doimo umumiy axloq oldida hisobdor bo‘lishi lozim.

Shuni ham unutmaslik kerakki, axloq mutlaq va o‘zgarmas hodisa emas – u tarixan o‘zgaruvchan va nisbiy mustaqillikka ega. Ammo bu nisbiylik relyativizm degani emas. Axloqiy me’yorlarning shakli o‘zgaradi, ularning negizidagi inson qadr-qimmati g‘oyasi esa barqaror qoladi. Kasb etikasini tarixiy jihatdan o‘rganishning falsafiy ma’nosi ham shunda: o‘zgaruvchan shakllar ortidagi barqaror mazmunni ko‘ra bilish.

Kasbiy axloq qoidalarining ildizlari ibtidoiy jamoalardagi taqiq, odat va rasm-rusmlarga borib taqaladi. Bu bosqichda axloqiy, huquqiy, diniy va iqtisodiy me’yorlar hali bir-biridan ajralmagan, ularni buzish jamoaga xiyonat bilan teng ko‘rilgan. Qadimgi Shumer gil taxtachalaridagi xulq qoidalari ilohiy jazo bilan qo‘rqitish orqali amal qilgan bo‘lsa, Qadimgi Misrda ular ko‘proq badiiy adabiyot orqali singdirilgan. Gippokrat qasamyodining paydo bo‘lishi esa, fikrimizcha, burilish nuqtasi edi: unda ilk bor muayyan kasb egasi o‘z zimmasiga ixtiyoriy ravishda axloqiy majburiyat oladi. Bu – tashqi taqiqdan ichki va’dagacha bo‘lgan yo‘lning boshlanishi.

Keyingi tarixiy taraqqiyotda Sharq va G‘arbda kasbiy axloqqa ikki xil yondashuv shakllandi. O‘rta asrlar Yevropasida xulq me’yorlari cherkov va qirol saroylari talablari asosida o‘rnatildi; Yangi davrda esa etiket yuqori tabaqaning tashqi mulozamati vositasiga aylandi. 1207-yilda Petrus Alfonsi qalamiga mansub xulq qoidalari kitobi, XVIII asr boshidagi saroy

odobiga oid qo‘llanmalar bu yo‘nalishning namunalari edi. Bu an’anada asosiy savol “qanday bo‘lish” emas, balki “boshqalarga qanday ko‘rinish” edi.

Sharqda esa e’tibor tashqi shakldan ko‘ra ichki mazmunga qaratildi va u pandnomalar orqali avloddan avlodga yetkazildi. Kaykovusning “Qobusnoma”sida olim, tabib, savdogar, dehqon, vazir odobiga alohida boblar ajratilgani [5], Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”ida davlat xizmatidagi shaxslar fazilatlari tizimli bayon etilgani buning yorqin dalilidir. Ayniqsa, Husayn Voiz Koshifiyning “Futuvvatnomai sultoniy” asari diqqatga sazovor. Mutafakkir shunday yozadi: “Bilgilkim, hamma kasblarga birday taalluqli qisqacha qoida-adablar mavjud, shuningdek, har bir kasb uchun alohida odob ham bor” [6]. Koshifiy barcha kasblar uchun umumiy sakkiz odobni sanar ekan, ularning boshida kasbni harom va shubhali mol-mablag‘dan pok saqlash, uni mol-dunyo to‘plash vositasiga aylantirmaslik va obro‘-e’tibor manbai deb bilish turadi. E’tibor bering: besh asr avval yashagan mutafakkir biz yuqorida tahlil qilgan umumiylik va xususiylik dialektikasini juda aniq ifodalab bergan.

Bu ikki an’ana o‘rtasidagi farqni oddiy madaniy xususiyat bilan izohlash yetarli emas. Fikrimizcha, ularning negizida ikki xil antropologik tasavvur yotadi. Sharq tafakkurida inson – kamolot sari yo‘ldagi mavjudot, kasb esa ana shu yo‘lning bir bosqichi, ma’naviy tarbiya maktabi. G‘arb an’anasida esa inson ko‘proq ijtimoiy rol va shartnoma subyekti sifatida ko‘riladi, kasbiy me’yorlar ham shunga yarasha huquqiy-shartnomaviy shakl oladi. Shu bilan birga, Veber ko‘rsatganidek, G‘arbda ham kasbni ilohiy “chaqiriq” deb bilish an’anasi kuchli bo‘lgan [9]. Demak, har ikki madaniyatda kasb inson mavjudligining mazmuni bilan bog‘liq hodisa sifatida qaralgan, farq esa urg‘ularda.

XX asr boshlarida Abdulla Avloniy bu an’anani yangi bosqichga ko‘tardi. Uning “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat masalasidir” degan so‘zlari [2] kasbiy faoliyatni, xususan, pedagoglik kasbini shaxsiy tirikchilik doirasidan chiqarib, millat taqdiri bilan bog‘ladi. Bu – kasb etikasining ijtimoiy-tarixiy mas’uliyat darajasiga ko‘tarilishi edi.

Kasb etikasining nazariy o‘zagini burch, mas’uliyat, vijdon va or-nomus kategoriyalari tashkil etadi. Darsliklarda ular ko‘pincha alohida-alohida ta’riflanadi. Biz esa ularni yagona jarayonning – tashqi axloqiy talabning shaxs ichki e’tiqodiga aylanish jarayonining bosqichlari sifatida ko‘rib chiqishni taklif etamiz.

Bu jarayon burchdan boshlanadi. Burch – shaxsning jamiyat, davlat va boshqa odamlar oldidagi majburiyatini anglashi. Dastlab u tashqaridan qo‘yilgan talab sifatida namoyon bo‘ladi: “shunday qilish kerak”. Kant burchni axloqning markaziga qo‘yar ekan, uning qadri natijada emas, balki axloqiy qonunga hurmatda ekanini ta’kidlagan va buni mashhur formulada ifodalagan: “Shunday harakat qilki, sening irodang maksimasi ayni vaqtda umumiy qonunchilik prinsipi bo‘la olsin” [7]. Kasbiy burchga tatbiqan bu shuni anglatadiki, mutaxassis o‘z qarorini “agar mening o‘rnimda har bir hamkasbim shunday qilsa, nima bo‘ladi?” degan savol bilan tekshirishi kerak.

Ammo faqat burch bilan cheklangan axloq rasmiyatchilikka olib keladi. Burchni bajargan, lekin oqibatlari haqida o‘ylamagan mutaxassis “men buyruqni bajardim” degan bahonaga yashirinishi mumkin. Shu yerda mas’uliyat kategoriyasi maydonga chiqadi. Mas’uliyat – burchning faol, oqibatlarni oldindan ko‘ra biluvchi tomoni. Yonas texnologik asrda insonning ta’sir doirasi beqiyos kengaygani, shu bois mas’uliyat endi faqat bugungi kun uchun emas, kelajak avlodlar uchun ham ekanini asoslagan edi: “Shunday harakat qilki, harakatingning oqibatlari yer yuzida haqiqiy inson hayotining davom etishi bilan muvofiq kelsin” [10]. Bu

talab muhandis, olim, IT mutaxassisi uchun bugun nazariy emas, balki kundalik amaliy masaladir.

Akademik A.Saxarov taqdiri burch va mas'uliyat o'rtasidagi munosabatning ibratli misolidir. U vodorod bombasini yaratishda o'z kasbiy burchini yuksak darajada ado etdi. Biroq kashfiyot insonning yashash huquqiga tahdid solayotganini anglagach, siyosiy bosim va tuhmatlarga qaramay, uning qo'llanilishiga qarshi chiqdi. Bu holatda olim kasbiy burchni insonlik burchidan ajratmadi – ular to'qnashganda oliy qadriyat, ya'ni inson hayoti foydasiga tanlov qildi.

Bunday tanlovni hech qanday kodeks oldindan belgilab bera olmaydi. Uni faqat vijdon amalga oshiradi. Vijdon – shaxsning o'z xatti-harakatini mustaqil axloqiy baholash qobiliyati, ichki nazoratchi. Agar burch "nima qilish kerak" degan savolga javob bersa, vijdon "men to'g'ri qildimmi" degan savolni beradi. Aynan vijdon bosqichida tashqi talab ichki e'tiqodga aylanadi. Or-nomus va sha'n esa bu ichki e'tiqodning jamiyat tomonidan e'tirof etilishi va shaxsning o'z qadr-qimmatini anglashi bilan bog'liq. Kasb egasi o'z sha'nini qadrlar ekan, u nafaqat o'zini, balki butun kasbiy hamjamiyat obro'sini himoya qiladi.

Shunday qilib, bu kategoriyalar zanjirsimon bog'liqlikda amal qiladi: burch talab qo'yadi, mas'uliyat uni oqibatlar bilan bog'laydi, vijdon ichki bahoga aylantiradi, or-nomus esa ijtimoiy e'tirofga olib chiqadi. Zanjirning biror bo'g'ini zaiflashsa, kasbiy etika tashqi shaklini saqlab qolgani holda ichki mazmunini yo'qotadi. Kundalik hayotda biz ko'p uchratadigan "qog'ozda hammasi joyida, amalda esa yo'q" holati aynan shu uzilishning natijasidir.

Kasbiy etika eng avvalo muloqotda namoyon bo'ladi. "Yuziga boqma, so'ziga boq" degan xalq hikmati bejiz aytilmagan: so'z insonning ichki dunyosini, tarbiyasini, bilim darajasini ochib beradi. Shifokorning bemorga aytgan bir og'iz so'zi davolash jarayoniga ta'sir qilishi, o'qituvchining noo'rin tanbehi o'quvchining butun hayotiga iz qoldirishi mumkinligini ko'pchilik o'z tajribasidan biladi.

Masalaning falsafiy jihati shundaki, muloqot axloqi faqat nutqning to'g'riligi va chiroyliligi bilan cheklanmaydi. A.Sher etiketning ikki tomonlama tabiatiga e'tibor qaratib, u bir tomondan kishining ko'zini quvontiradigan ijobiy muomala hodisasi bo'lsa, boshqa tomondan "asl axloqiy asosini yo'qotgan majburiy mulozamat tarzida ham namoyon bo'lishi" mumkinligini ta'kidlaydi [1]. Darhaqiqat, iltifot va takalluf zamirida samimiyat bo'lmasa, u axloqiy qiymatini yo'qotadi, ba'zan esa yolg'onning nozik shakliga aylanadi. Bizningcha, bu fikr Sharq an'anasidagi odobning etiketdan ustunligi haqidagi qarash bilan to'la mos keladi.

Habermasning diskursiv etikasi nuqtai nazaridan qaraganda, axloqiy me'yorlar muloqot ishtirokchilarining erkin va teng huquqli kelishuvi asosida asoslanadi [12]. Kasbiy muloqotda esa ko'pincha teng huquqlilik yo'q: shifokor bilan bemor, o'qituvchi bilan o'quvchi, amaldor bilan fuqaro bir xil mavqeda emas. Bilim va hokimiyatdagi bu nosimmetriya kuchliroq tomonga alohida axloqiy mas'uliyat yuklaydi. Kasbiy nutq madaniyati, mohiyatan, ana shu nosimmetriyani suiiste'mol qilmaslik, suhbatdoshni teng qadrli inson sifatida ko'rish san'atidir.

Tarixda so'zning ijtimoiy ta'sir doirasi texnologiyalar bilan birga kengayib borgan: Sharqda kitobat san'ati va xattotlik, Yevropada XV asrda I.Gutenberg kashf etgan kitob bosish usuli bunga misol. Bugun esa raqamli muloqot – elektron yozishmalar, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn darslar – kasbiy nutqqa yangi talablar qo'ymoqda. Mutaxassisning ijtimoiy tarmoqdagi bir izohi uning auditoriyadagi ma'ruzasidan ko'ra ko'proq odamga yetib borishi mumkin. Demak, raqamli muloqot madaniyati ham kasb etikasining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Bugungi kunda kreativlik – yangi, betakror narsa yaratish, original yechim topish layoqati – zamonaviy mutaxassisning eng muhim sifatlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, kasb etikasi me'yorlar, qoidalar, kodekslar bilan ish ko'radi. Bu yerda tabiiy savol tug'iladi: qonun va me'yor asosida ish yuritiladigan sohalarda, masalan, sudya, prokuror yoki notarius faoliyatida ijodkorlikka o'rin bormi? Bir qarashda me'yor erkinlikni cheklaydi, erkinlik esa me'yorni buzadiganga o'xshaydi.

Fikrimizcha, bu ziddiyat zohiriy xarakterga ega va u erkinlik bilan zaruriyat dialektikasi orqali hal etiladi. Me'yor ijodkorlikni inkor etmaydi, balki unga axloqiy yo'nalish beradi. Shaxmatchi qoidalar doirasida o'ynagani uchun ijodkor bo'lmay qolmaydi – aksincha, uning ijodi aynan qoidalar doirasida ma'no kasb etadi. Huquqshunos ham qonundan chetga chiqmagan holda, masalan, korrupsiyaga qarshi kurashning yangi va ta'sirchan mexanizmlarini izlab topishi mumkin. Bu – axloqan oqlangan kreativlik. Qonunni chetlab o'tishga qaratilgan "ijodkorlik" esa, qanchalik zukko ko'rinmasin, kasbiy etikaga ziddir.

Aristotelning o'rtalik haqidagi ta'limoti bu masalada hamon dolzarb. Haddan ortiq rasmiyatchilik – fazilat emas, chunki u tirik insonni "ish qog'ozi"ga aylantiradi. Me'yorsiz erkinlik ham fazilat emas, chunki u o'zboshimchalikka olib keladi. Kasbiy donolik ana shu ikki chekka o'rtasidagi to'g'ri yo'lni har bir muayyan vaziyatda topa bilishdir. Shuni ham qayd etish joizki, shaxsiy rivojlanish rejasini tuzish va vaqtni oqilona boshqarish (taym-menejment) ham bu jihatdan axloqiy mazmunga ega: inson o'z vaqtiga va kamolotiga mas'uliyat bilan qaramas ekan, boshqalar oldidagi kasbiy mas'uliyatini ham to'liq ado eta olmaydi. [3]

XXI asrda kasbiy qadriyatlar tizimi chuqur o'zgarishlarni boshidan kechirmoqda. Globallashuv va urbanizatsiya ta'sirida milliy an'analar bilan bozor iqtisodiyoti qadriyatlari aralashib, o'ziga xos "gibrid" axloqiy qarashlar shakllanmoqda. Bu jarayonni bir tomonlama baholash noto'g'ri bo'lardi. Uning ijobiy tomonlari ham bor: kasbiy standartlar xalqarolashmoqda, ochiqlik va shaffoflik talablari kuchaymoqda, sun'iy intellekt etikasi, bioetika, axborot xavfsizligi kabi yangi kodekslar paydo bo'lmoqda. Ammo xavotirli tendensiyalar ham yo'q emas: ezgulik va insoniylik o'rnini ko'pincha moddiy manfaatdorlik egallamoqda, mas'uliyat esa ijtimoiy burch sifatida emas, shaxsiy muvaffaqiyat vositasi sifatida tushunila boshlanmoqda.

Ana shunday qadriyatlar inqirozining eng xavfli ko'rinishi korrupsiyadir. Korrupsiyani odatda huquqiy yoki iqtisodiy hodisa sifatida o'rganishadi. Biz esa uning axloqiy-antropologik tabiatiga e'tibor qaratmoqchimiz. Yuqorida tahlil qilingan kategorial zanjir nuqtai nazaridan qaraganda, korrupsiya tasodifiy hodisa emas: unda burchga xiyonat qilinadi, mas'uliyat chetlab o'tiladi, vijdon bo'g'iladi, or-nomus toptaladi. Boshqacha aytganda, korrupsiya – kasb etikasining to'liq inkoridir. Makintayr tili bilan aytganda, korrupsioner kasbning ichki ne'matlarini tashqi ne'matlar – pul va mansabga almashtiradi.

Bundan muhim bir xulosa kelib chiqadi. Agar korrupsiyaning ildizi faqat nazoratning zaifligida bo'lganida, uni huquqiy choralar bilan to'liq bartaraf etish mumkin bo'lardi. Biroq tajriba buning aksini ko'rsatadi: eng mukammal qonun ham ichki axloqiy asosga ega bo'lmagan xodimni "halol" qila olmaydi. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi (2017) va "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi (2022) qonunlari bu sohada muhim huquqiy asos yaratdi. Biroq huquq tashqi majburlov bilan cheklanadi, uning samaradorligi esa pirovardida xodimning vijdoni bilan ta'minlanadi. Koshifiyning besh asr avval poraxo'rlar bilan muomala qilmaslikni kasbiy odobning asosiy shartlaridan biri deb

bilgani ham shundan dalolat beradiki, bu muammo azaldan axloqiy muammo sifatida anglangan.

Xulosa sifatida kasb etikasini faqat amaliy qoidalar to‘plami sifatida tushunish uning mohiyatini to‘liq ochib bera olmasligini ko‘rsatdi. Kasb etikasi – umumiy axloqiy tamoyillarning ijtimoiy mehnat taqsimoti sharoitida konkretlashuvi bo‘lib, u doimo umumiylik va xususiylik o‘rtasidagi ziddiyatli birlikda mavjud bo‘ladi. Bu birlik buzilsa, kasbiy etika yo mavhum nasihatga, yo tor korporativ “guruh axloqi”ga aylanib qoladi.

Tarixiy tahlil Sharq va G‘arb an’analaridagi farq ularning negizidagi turlicha antropologik tasavvurlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi. Sharq pandnoma an’anasi kasbni ma’naviy kamolot yo‘li sifatida, G‘arb an’anasi esa ko‘proq ijtimoiy rol va shartnoma sifatida talqin qilgan. Bugungi kasb etikasi uchun bu ikki yondashuvning – ichki axloqiy mazmun va aniq institutsional me’yorlarning uyg‘unligi maqbul yo‘l, deb hisoblaymiz.

Burch, mas’uliyat, vijdon va or-nomus kategoriyalari tashqi talabning ichki e’tiqodga aylanish jarayonining o‘zaro shartlangan bosqichlaridir. Kasbiy etikaning haqiqiy amal qilishi aynan shu zanjirning yaxlitligiga bog‘liq. Kasbiy muloqot madaniyati, ijodiy erkinlik va me’yor o‘rtasidagi muvozanat ham shu kategorial tizim doirasida o‘z axloqiy asosini topadi.

XXI asrdagi qadriyatlar transformatsiyasi sharoitida korrupsiya kasb etikasining to‘liq inkori sifatida namoyon bo‘ladi va uning ildizi pirovardida axloqiy ongdagi bo‘shliqqa borib taqaladi. Shu sababli unga qarshi kurash huquqiy choralar bilan birga kasbiy-axloqiy tarbiyaga ham tayanishi zarur. Maqolada ilgari surilgan fikrlar oliy ta’limda “Kasb etikasi” fanini o‘qitish, kasbiy axloq kodekslarini ishlab chiqish va davlat xizmatchilarining ma’naviy tayyorgarligini oshirishda nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Sher. Axloqshunoslik: darslik. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
2. Avloniy A. Tanlangan asarlar. 2 tomlik. T.2. – T.: Ma’naviyat, 1998.
3. Аристотель. Никомахова этика // Сочинения: в 4 т. Т. 4. – М.: Мысль, 1983.
4. Aliqulov H. Falsafiy meros va ma’naviy-axloqiy fikr rivoji. – T.: Falsafa va huquq instituti, 2009.
5. Kaykovus. Qobusnoma. – T.: O‘qituvchi, 2006.
6. Husayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoniy / N.Komilov tarjimasi. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1994. – B. 69–70.
7. Кант И. Критика практического разума // Сочинения: в 6 т. Т. 4, ч. 1. – М.: Мысль, 1965.
8. Durkheim E. Professional Ethics and Civic Morals. – London: Routledge, 1957.
9. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990.
10. Jonas H. Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Sivilisation. – Frankfurt am Main: Insel, 1979.
11. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2017-yil 3-yanvar. // lex.uz